

ДІАЛОГ КУЛЬТУР ЯК ЗАСІБ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕСТРУКТИВНОЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ

У статті увага акцентована на актуальній проблемі сучасної соціології – проблемі міжкультурної взаємодії та діалогу культур. Діалог культур виступає одним зі способів демаргіналізації суспільства. Показана необхідність формування толерантного відношення до чужих поглядів, ідей, вчинків. Відзначено, що діалог культур може виступати як примиряючий чинник, який попереджає виникнення різноманітних конфліктів.

Ключові слова: діалог культур, міжкультурна взаємодія, культура, субкультура, толерантність.

В статье внимание акцентировано на актуальной проблеме современной социологии – проблеме межкультурного взаимодействия и диалога культур. Диалог культур выступает одним из способов демаргинализации общества. Показана необходимость формирования толерантного отношения к чужим взглядам, идеям, поступкам. Отмечено, что диалог культур может выступать как примиряющий фактор, который предупреждает возникновение разнообразных конфликтов.

Ключевые слова: диалог культур, межкультурное взаимодействие, культура, субкультура, толерантность.

In the article attention is accented on the issue of the day of modern sociology – problem of intercultural co-operation and dialog of cultures. The dialog of cultures comes forward to one of methods of social demarginalization. The necessity of forming of tolerant attitude is shown toward stranger looks, ideas, acts. It is marked that the dialog of cultures can come forward as a reconciling factor which warns the origin of various conflicts.

Keywords: dialog of cultures, intercultural co-operation, culture, subculture, tolerance.

Проблеми міжкультурної взаємодії набувають сьогодні первинного значення, адже вона пронизує усі аспекти людської життєдіяльності – від основ матеріального виробництва до духовних індивідуальних потреб людини. Оскільки центром культурної взаємодії є людина, то особливе місце в соціальному житті займають і питання освоєння нею культурного середовища, і проблеми, пов'язані з досягненням нею високої якості в процесі створення і сприйняття культурних цінностей. Це має величезне значення для пошуку загальних критеріїв прогресу в умовах науково-технічної революції.

Значні соціокультурні зміни стосуються усіх сторін громадського життя різних країн і народів, з особливою гостротою ставляться питання про конструктивну міжкультурну взаємодію або культурний діалог, його роль в розвитку світової культури. Тому метою даної статті є аналіз можливості

міжкультурної взаємодії у сучасному суспільстві. Відтак, *об'єктом* нашого дослідження є розуміння діалогу культур у сучасному дискурсі. *Предметом* виступає аналіз діалогу культур як одного з засобів вирішення проблеми деструктивної маргінальності.

У суспільстві, що трансформується, відбувається не лише зміна політики, економіки, але й істотно змінюються самі соціальні структури, виникають нові соціальні групи з цінностями та ідеалами, що суперечать суспільним вимогам. Йдеться про маргіналізацію суспільства. Радикальна зміна культурних цінностей, ідеалів, нігілістичне відношення до культурних традицій, відчуження і самотність призводять до втрати ідентифікації, до формування маргінальних форм поведінки і виникненню маргінальної субкультури. У зв'язку з цим виникає питання про демаргіналізацію суспільства, яка представляє собою сукупність «відновних тенденцій і заходів по відношенню до усіх видів соціальних зв'язків, ускладнення яких повертає стійкість соціальному цілому» [1, с. 32].

У даній роботі представлено один з засобів демаргіналізації суспільства, а саме діалог культур. Діалог розглядається як шлях до розуміння іншої людини, навколишнього світу в цілому. Стосунки із співрозмовником по діалогу носять характер взаємодії, при якій обидві сторони в рівній мірі враховують і шанують відмінності точок зору. З формального боку діалог є обміном репліками в процесі комунікації між двома і більше співрозмовниками. Із змістовного боку діалог розглядається як специфічна для людини форма міжособової взаємодії і якісних стосунків, при яких інша людина, співрозмовник виступає не як об'єкт або умова діяльності, що спрямована на досягнення цілей, а як рівноправний вільний суб'єкт, що має власні інтереси, цінності, погляди і переслідує конкретні цілі.

Проблемами діалогу займалися в соціолінгвістиці (Л. Щерба, Л. Якубинський), в літературній і філософській герменевтиці (Х. Гадамер), феноменології (Х. Гуссерль, М. Мамардашвілі), в фундаментальній онтології (М. Хайдеггер), літературознавстві і семіотиці (О. Аверінцев, М. Бахтін, М. Лакшин, Ю. Лотман), а також в основах комунікації (А. Міль, В. Боров). Взаємодію культур досліджували К. Леві-Стросс, Г. Хершковець, С. Артановський, С. Арутюнов, Б. Єрасов, Л. Іонін, М. Іконнікова.

Значний вклад в розробку принципу діалогу як способу вирішення проблеми деструктивної маргінальності вносять сучасні російські і українські мислителі Г. М. Бірженюк, І. О. Василенко, Ю. В. Востряков, С. Ю. Іванова, М. В. Кокшаров, А. С. Колесніков, О. Г. Лапшин, М. О. Мануїльський, В. О. Никитін, Є. В. Сайко. У зарубіжних концепціях найбільш повно ця проблематика розглядається Г. Ауєрнхаймером, П. Бателаном, Д. Бэнксом, В. Ніке, Р. Хенві.

Погляд на діалог як на процес спілкування, взаємодію особливого роду, що властива тільки людині, формується на початку ХХ ст. Значний вклад в розуміння унікальної природи людського діалогу, діалогічної природи людини і його ролі у світі вносить філософ М. Бубер. Як вихідну точку своєї концепції мислитель обирає співіснування «Я» з іншою людиною, оскільки

існування людини є завжди «событием» з іншими людьми, природою, Богом. М. Бубер виділяє дві сфери взаємодії: «Я – Воно», де здійснюється речове відношення людини до світу, і «Я – Ти», де реалізується істинна взаємодія.

Основна ідея філософії діалогу М. Бубера полягає в тому, що «Я» є зв'язком, відношенням з «Ти», завдяки чому здійснюється істинне призначення людини. У відношенні «Я – Ти» «Я» проявляє себе як особа, що відчуває свою унікальність, індивідуальність. Суть відношення «Я – Ти» в тому, що лише через власне відношення до «Ти» людина стає собою і може усвідомити себе як «Я». З відношення «Я – Ти» виводяться і стосунки людини з Богом. У відношенні «Я – Воно» співрозмовники один для одного виступають об'єктами спілкування. «Людина, що набула Я і що говорить Я – Воно, встає перед речами, але не віч-на-віч з ними в потоці взаємодії; схилиючись над окремими речами... організовуючи їх в деяку картину, ізолюючи їх в спостереженні, але без почуття їх винятковості...» [2, с. 21].

Основним поняттям концепції М. Бубера є поняття «між», тобто міжособовий простір, в якому здійснюється зустріч. Зустріч – це взаємність, рівноправ'я учасників діалогу. Істинна зустріч характеризується прийняттям винятковості співрозмовника. Основною ознакою міжлюдського співіснування М. Бубер вважає мову. Звернення людини до людини, на відміну від заклику у тваринному світі, спирається на встановлення і визнання інаковості іншої людини. Тільки завдяки цьому визнанню виявляється можливим звернення і розмова, «присутність в спілкуванні».

Проте діалог не обмежується спілкуванням людей один з одним. Діалог – це відношення, яке виражається не лише в людському спілкуванні. Також це може бути внутрішній діалог, без слів. Його визначає «взаємна спрямованість внутрішньої дії», зверненість один до одного і відкритість взаємодії. Тобто люди можуть мовчати, знаходячись в стані діалогу, і монологічно вести багатогодинну бесіду.

Таким чином, М. Бубер характеризує діалогічне відношення до людини, природи, Бога як відношення проникнення, відкритості, розуміння. Діалог здійснюється тільки між особистостями. Чим більше особистість розвивається, усвідомлює свою унікальність, індивідуальність, тим більше вона здатна до діалогічного спілкування. Проте не усі представники філософії діалогу визнають, що людина – це рівноправний партнер в діалозі, а зустріч характеризується взаємністю, відкритістю до співрозмовника. Так, французький філософ Е. Левінас не згоден із затвердженням М. Бубера про обов'язкову присутність в зустрічі рівноправ'я співрозмовників.

Е. Левінас стверджує, що зустріч характеризується «несиметричністю» партнерів «Я» і «Ближнього». Зустріч з «Ближнім» є подією, явищем, передусім, етичного характеру, а не пізнавального. Діалог у Е. Левінаса припускає активну зацікавленість розвитком і життям того, кого або що людина любить. Тобто діалог є любов. Саме діалог як любов здатна дати відповідь на питання про призначення людини у світі. Діалог припускає відповідальність за себе і «Ближнього», який часто виступає Іншим або

Чужим. Бути відповідальним – означає бути в змозі і готовності відповісти за свої слова, вчинки.

Принцип діалогу дозволяє з'єднати у свідомості і діяльності людей різні ціннісні орієнтації, що на перший погляд не зводяться один з одним, стереотипи, форми поведінки. Це значення діалогу обумовлене тим, що, по-перше, діалог розглядається не лише як прийом засвоєння нових знань, але і як чинник, що визначає сенс інформації. По-друге, діалог свідчить про бажання сторін знайти компроміс. І по-третє, діалог стає основою в розвитку і взаємодії культури, субкультури.

Принцип діалогу, що використовується в міжкультурній взаємодії, означає пошану і визнання усіх культур. Сучасні американські дослідники К. Сітарам і Р. Когделл пропонують практичні рекомендації, що допомагають формуванню терплячого відношення до представників інших культур. Ці рекомендації можна назвати кодексом міжкультурного взаєморозуміння. Отже, найголовніше – людина повинна усвідомлювати, що представник будь-якої культури не встановлює світових стандартів, яким повинні слідувати усі без виключень. Не слід судити про цінності, переконання і звичаї інших культур з точки зору власних і виходити з переваги однієї культури над іншою. Ці і інші рекомендації сприяють виробленню толерантного відношення до іншої культури, толерантності.

Толерантність виступає основним показником діалогу культур і припускає терпимість по відношенню до інакомислення, чужих поглядів, вірувань, поведінки, до критики іншими своїх ідей, позицій і дій. Толерантність – важлива ознака загальної і політичної культури, необхідний елемент громадянського суспільства і правової держави, демократії і гуманізму, ідеологічного і політичного плюралізму. Під толерантністю розуміється пошана до різних форм самовираження на основі визнання загальнолюдських прав і свобод. Також толерантність розглядається як «певна світоглядна і морально-психологічна установка особистості на те, якою мірою приймати або не приймати різні, передусім, чужі ідеї, звичаї, культури, норми поведінки тощо» [3, с. 54].

У науковій літературі толерантність – це пошана і визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання різноманіття культури і відмова від переваги однієї точки зору над іншими. У такій інтерпретації толерантність припускає визнання прав іншої людини, сприйняття цієї іншої людини як рівної собі, готовність прийняти представників інших культур, субкультур, а також взаємодіяти з ними на основі взаємної згоди і пошани. Таким чином, толерантність можна розглядати як почуття терпимості і шанобливого відношення до цінностей, потреб, інтересів, думок інших людей. Толерантність допускає право представника будь-якої культури на вільне вираження своїх поглядів і поведінки при одночасному шанобливому відношенні до культури, поведінки і думок інших людей.

Проблема толерантності – це, передусім, проблема взаємовідношення представників різних культур, субкультур. Тому особливу роль тут грає чинник міжкультурного розуміння як елемент міжкультурної взаємодії. Цей

вид розуміння реалізується на різних рівнях: мікрорівні і макрорівні. На мікрорівні можна виділити наступні типи міжкультурного розуміння.

Перший тип є міжкультурним розумінням серед соціальних груп. Цей тип ґрунтується на відмінностях між соціальними групами конкретного суспільства. Відмінності між людьми обумовлюються їх походженням, освітою, професією, соціальним статусом і іншими чинниками. Наприклад, дистанція між багатими і бідними людьми виражається в основному в протилежних поглядах, традиціях, цінностях, потребах і можливостях. Не дивлячись на те, що і бідні, і багаті люди належать до однієї культури, подібні відмінності ділять їх на субкультуру і відбиваються на їх взаєморозумінні. Такі відмінності можуть виступити причиною виникнення соціальної або економічної маргінальності.

Наступний тип є контркультурним розумінням між представниками домінуючої культури і тими групами, члени яких не згодні з пануючими громадськими стандартами. Контркультурні групи свідомо відмовляються від вимог домінуючої культури і висувають власні норми і правила, що суперечать загальноприйнятим. Прикладом контркультурних груп виступають представники культурної маргінальності, наприклад, молодіжна субкультура.

Міжкультурним розумінням між представниками різних демографічних груп є ще один вид міжкультурної взаємодії на мікрорівні. Це розуміння між прибічниками релігійних груп, наприклад, між католиками і протестантами в одній державі, між представниками статевовікових груп, наприклад, між чоловіками і жінками, між представниками різних поколінь. У даному випадку взаємодія між людьми визначається їх належністю до групи і, отже, залежить від особливостей їх культури, субкультури. При порушенні цього виду міжкультурного розуміння формується релігійна або вікова маргінальність.

Міжкультурна взаємодія також розвивається і на макрорівні. Відкритість зовнішнім впливам і прагнення до взаємодії – важливі умови успішного розвитку будь-якої культури. Кожен елемент культури – мораль, право, філософія, наука, художня, політична та побутова культура – має свою специфіку і впливає, передусім, на різні форми, елементи іншої культури, субкультури. Наприклад, художня література Заходу збагачує творчість письменників України. При цьому йде і зворотній процес – українські письменники знайомлять західного читача з іншим баченням проблеми людини і суспільства. Подібний діалог відбувається і в усіх сферах культури. Уцілому взаємодія культур стосується самих різних груп людей – від нечисленних груп, що представляють свою субкультуру, до мільярдних народів.

Таким чином, міжкультурне розуміння є ідеальною моделлю, до якої повинна прагнути людина у своєму бажанні якнайкраще і ефективніше адаптуватися до навколишнього світу. Міжкультурне розуміння – це необхідний елемент будь-якої міжкультурної взаємодії. Це сукупність різноманітних форм стосунків, взаємодій між людьми, групами, що належать

до різних культур. Показником міжкультурного розуміння виступає міжкультурна компетенція, що свідчить про рівень сформованості життєвого досвіду. Цей досвід потрібний людині для успішного функціонування в групі, суспільстві.

Міжкультурна компетенція є позитивним відношенням до наявності в суспільстві різних культурних груп, а також здатність людини ефективно взаємодіяти з представниками будь-якої з цих груп. У цілому міжкультурну компетенцію можна розглядати в двох аспектах. По-перше, як здатність формувати в собі нову культурну ідентичність, що припускає не лише знання, але і пошану цінностей, норм, стандартів певної групи. По-друге, міжкультурна компетенція розглядається як здатність досягати успіху при контактах з представниками різних культур, субкультур.

Таким чином, для успішної міжкультурної взаємодії необхідно дотримуватися наступних принципів. Перший принцип – принцип діалогу культур. На думку сучасного українського філософа О.П. Цветкова, цей принцип повинен здійснюватися через діалог інтелігенції, тобто через «відверту, професійну, позитивну розмову про етнокультурні, етнополітичні і соціальні проблеми» з метою знайти шлях їх рішення. Також має бути присутнім принцип діалогу між конфесіями, який стає ефективнішим у період відродження традиційних духовних цінностей. Третій принцип – принцип політичного діалогу – полягає в тому, щоб на фоні інтересів і цілей конфліктуючих сторін побачити загальну мету. Необхідно усвідомити, що «спроби задовольнити інтереси одного етносу за рахунок інтересів іншого обов'язково обернуться загальною бідною для усіх» [4, с. 30]. Наступний принцип полягає в збереженні територіального і етнічного статусу. Він базується на усвідомленні кожним жителем України себе українцем, незалежно від етнічної належності. Нарешті, останній принцип – принцип толерантності і неприпустимості насильства, який означає самовладання, терпиме і шанобливе відношення до протилежної думки, фактів іншої культури, а також довіру, щирість і взаємну відповідальність.

Порушення цих принципів веде до формування інтолерантності, яку часто проявляють і до представників маргінальної поведінки. Інтюлерантність ґрунтується на переконанні в тому, що група, до якої належить людина, її цінності, норми, вимоги стоять вище за усіх інших. В основі інтолерантності лежить неприйняття іншої людини за те, що вона виглядає, думає, поступає інакше. В результаті цього формується нетерпимість, яка породжує прагнення до панування. Інтюлерантність широко проявляється – від невічливості, зневажливого відношення до людей як носіїв іншої культури, субкультури до умисного цілеспрямованого знищення людей, геноциду.

До основних форм прояву інтолерантності по відношенню до маргіналів можна віднести вираження зневаги у формі образи, кепкувань, негативні стереотипи, забобони, що часто ґрунтуються на помилковому переконанні в тому, що маргінальність є тільки негативним явищем. Також по відношенню до маргіналів проявляється дискримінація у вигляді

позбавлення соціальних благ, обмеження прав людини і відмови від спілкування з ними.

Культурні контакти є істотними компонентами взаємодії між людьми. При взаємодії культури, субкультури доповнюють, збагачують одна одну. Відбуваються зміни в культурі, які змушують людину пристосовуватися до них, освоювати і використовувати нові культурні форми. У результаті цього процесу людина досягає сумісності з новим культурним середовищем. Йдеться про процес акультурації. Це поняття можна розглядати на індивідуальному і груповому рівнях.

Акультурація як груповий феномен розглядається як результат тривалого контакту груп, що представляють різні культури, який виражається в зміні початкових культурних моделей в обох культурах. Цей процес відбувається автоматично: культури змішуються і досягається культурна однорідність. На індивідуальному рівні акультурація припускає зміну ціннісних орієнтацій, поведінку, соціальних установок. Акультурація розглядається як процес і результат взаємного впливу різних культур, при якому усі або більшість представників однієї культури усвідомлюють і засвоюють норми, цінності і традиції іншої культури.

В процесі акультурації людина одночасно вирішує два завдання – збереження своєї культурної ідентичності і включення в чужу культуру. Одним з основних способів ідентифікації, як із старою, так і новою культурою, виступає інтеграція. Інтеграція завжди добровільна, оскільки припускає взаємне пристосування груп один до одного. Результатом успішної інтеграції є адаптація, яка характеризується двома аспектами, – психологічним і соціокультурним. Психологічний аспект адаптації є досягненням психологічної задоволеності у рамках нової культури. Це виражається в чітко сформованій культурній ідентичності. Соціокультурний аспект адаптації полягає в умінні вільно орієнтуватися в новій культурі.

Сучасна Україна «представлена не лише різними соціальними утвореннями, але і різними культурами. Задоволення потреб представників усіх культур може загрожувати дезінтеграцією суспільства. Зараз слід змінити домінанту етнічної ідентичності на ідентичність цивільну, оскільки збіг меж політичного і культурного явища є умовою утворення національної держави» [5, с. 116]. Тобто в основу суспільства має бути покладений цивільний принцип солідарності, а також базові цінності – життя людини, свобода і справедливість.

Безумовно, завжди виникатимуть проблеми, що вимагають спільної участі людини і суспільства у формуванні сприятливих умов для вирішення конфліктних ситуацій. На жаль, сьогодні в Україні не існує єдності в питанні основних соціальних цінностей, без чого неможливий розвиток громадянського суспільства, інтеграція людини з суспільством. Внаслідок чого виникає ситуація аномії, коли одна ціннісно-нормативна система зруйнована, а інша ще не сформована. Люди відчувають відчуження від соціальних процесів. У суспільстві відсутня єдина політична система, чітка економічна політика, загальна ідеологія і загальноприйнята система

цінностей. Толерантність як одна з головних цінностей суспільства не допускає дискримінації, а припускає компроміс, діалог. Дотримання цих принципів представниками різних культур, субкультур сприяє інтеграції людей і подоланню маргіналізації суспільства.

Уся історія людства – це діалог, який є умовою взаєморозуміння людей. Взаємодія культур, їх діалог – це основа для розвитку міжетнічних, міжнаціональних стосунків. Діалог припускає активну взаємодію рівноправних суб'єктів. Взаємодія культур і цивілізацій припускає загальні культурні цінності. Діалог культур може виступати як чинник примирення, що застерігає виникнення конфліктів. Він може знімати напруженість, створювати відчуття довіри і взаємної пошани. Поняття діалогу особливе актуально для сучасного суспільства. Сам процес взаємодії і є діалог, а форми взаємодії є різними видами діалогічних стосунків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атоян А.И. Социальная маргиналистика. О предпосылках нового междисциплинарного и культурно-исторического синтеза / А.И. Атоян // Политические исследования. – 1993. – № 6. – С. 29-38.
2. Бубер М. Два образа веры / Бубер М. ; [пер. с нем.]. – М. : Республика, 1995. – 464 с. – (Мыслители XX века).
3. Соколов В.М. Толерантность: состояние и тенденции / В.М. Соколов // Социологические исследования. – 2003. – № 8. – С. 54-63.
4. Цветков А.П. Полиэтничный и поликультурный Крым: проблемы, решения, перспективы / А.П. Цветков // Вестник БАЕ. – 2002. – № 1. – С. 28-31.
5. Кальной И.И. Проблема идентичности в условиях трансформации современного украинского общества / И.И. Кальной, Ю.Д. Парунова, О.К. Шевченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Сер. Философия.– 2004. – Том 17 (56), №2. – С. 110 - 124.